

KRYSTYNA LENARTOWSKA

POTRZEBA BADAŃ PODRĘCZNIKÓW DO JEZYKA POLSKIEGO DLA UCZNIÓW KLAS NIŻSZYCH

Możliwość uzyskiwania przez dziecko informacji od innych ludzi i stopniowe czynienie z nich podstawy własnego dalszego rozwoju umysłowego oraz środka dostępu do wspólnej kultury swego narodu wiąże się, jak stwierdza Wall¹, z koniecznością opanowania przez nie umiejętności czytania. Ta właśnie umiejętność pozwala dziecku zdobywać wiedzę, co jest „pierwszym warunkiem autonomicznego rozwoju”². Dalszy rozwój dziecka zapewnia mu także takie nauczanie, które już w klasach niższych powinno podnosić poziom myślenia uczniów, uwrzliwiać dzieci na przeżycia estetyczne, rozwijać umiejętności porozumiewania się za pomocą mowy i innych środków przekazu.

W. Okoń³ pisze, że zdobycie sprawności posługiwania się językiem w mowie i piśmie, opanowanie bogatego słownictwa współczesnego, podstawowych struktur gramatycznych zapewnia przedmiot nauczania zwany językiem ojczystym i wyposażony w największą liczbę godzin nauki. Na lekcjach języka polskiego nabywa uczeń klas niższych sprawności językowe związane ze społeczną funkcją języka, „tj. z mówieniem, rozumieniem, czytaniem i pisaniem”⁴. Pomocnymi w ich nabywaniu są podręczniki szkolne (jeden ze środków dydaktycznych), które zdaniem T. Wróbla⁵, w zasadniczy sposób wpływają na proces nauczania-uczenia się.

Koncepcja podręcznika szkolnego zależy od wyznaczenia mu roli i miejsca w procesie nauczania. „Rola i miejsce podręcznika w pracy szkolnej zależy od systemu dydaktycznego, szczebla nauczania i przedmiotu nauczania.”⁶

Na fakt uwzględniania w podręcznikach dla klas niższych właściwości typowych dla poszczególnych przedmiotów nauczania zwraca także uwagę M. Lelonek⁷ i podkreśla, że wszystkie podręczniki dla uczniów młodszych uwzględniają

cele kształcenia tego szczebla edukacji, jak również właściwości procesów emocjonalno-motywacyjnych i intelektualnych dzieci 7-10 letnich.

W nauczaniu początkowym języka polskiego funkcjonują aktualnie trzy rodzaje podręczników:

- uniwersalny,
- do ćwiczeń i zajęć praktycznych,
- książki uzupełniające (podręczniki pomocnicze).

W wykazie podręczników szkolnych do języka polskiego dla klas niższych pojawiają się ciągle nowe pozycje. Jedne z tych książek stanowią tylko zbiory testów⁸, inne poza tekstami literackimi zawierają zestawy poleceń (umieszczane po każdej czytance czy wierszu), których wykonywanie przez uczniów pozwala realizować zadania kształcenia literackiego i kulturalnego dzieci młodszych.⁹ W klasach niższych funkcjonują ponadto podręczniki integrujące wszystkie działy programu nauczania języka polskiego.¹⁰ Uwidacznia się to w poleceniach zamieszczonych po czytankach i wierszach, które przewidują wykonywanie przez uczniów także ćwiczeń gramatycznych i ortograficznych. W książkach takich zamieszcza się stosowny do treści programowych materiał pozwalający przyswoić uczniom wiadomości o języku oraz mini testy umożliwiające dzieciom i nauczycielom dokonywanie kontroli opanowania tych wiadomości.¹¹

Ponadto, w realizacji programu z języka polskiego dla klas niższych, pomocne nauczycielowi są podręczniki zawierające różnorodne ćwiczenia językowe (ćwiczenia w pisaniu, słownikowe, gramatyczne i ortograficzne). Podręczniki te zawierają konieczne do przyswojenia przez uczniów definicje (np. pojęć gramatycznych), czy reguły (np. ortograficznej)¹² lub głównie przemyślany zestaw ćwiczeń.¹³

Ożywienie na rynku wydawniczym pozwala zakładać, że w najbliższym czasie pojawią się nowe podręczniki do języka polskiego dla klas niższych. Nauczyciele tych klas staną więc wobec możliwości i konieczności wyboru takich spośród nich, które okażą się najbardziej przydatne dla realizacji treści programowych z języka polskiego i własnej koncepcji metodycznej.

Zarysowana powyżej sytuacja tworzy rozległy i wielostronny obszar badań pedagogicznych. Przedmiot tych badań mogą stanowić same podręczniki jak i ich funkcjonowanie w procesie dydaktyczno-wychowawczym języka polskiego w klasach niższych. Przeprowadzony sondaż diagnostyczny w formie wywiadu i rozmowy z nauczycielami klas niższych (studentkami Studiów Podyplomowych Nauczania Początkowego WSP w Bydgoszczy - 30 osób, studentkami 3 letnich magisterskich studiów zaocznych kierunku Nauczania Początkowego i Wychowania Przedszkolnego WSP w Bydgoszczy - 30 osób, jak i nauczycielkami nauczania początkowego prowadzącymi praktykę pedagogiczną dla studentów studiów stacjonarnych kierunku Nauczania Początkowego WSP w Bydgoszczy w szkołach

miejskich i wiejskich - 10 osób), pozwolił na uzyskanie orientacji, na jakie pytania badawcze warto poszukiwać odpowiedzi celem rozeznania wskazanego obszaru badań pedagogicznych. Podejmowane problemy badawcze mogą dotyczyć kilku zagadnień.

1. Poznanie opinii nauczycieli o podręcznikach do języka polskiego dla klas niższych, dopuszczonych do użytku szkolnego przez Ministerstwo Edukacji Narodowej.

Opinia ta może dotyczyć całego szeregu spraw takich, jak:

- zawartość podręcznika z punktu widzenia jego objętości;
- doboru czytanek i wierszy w aspekcie ich wartości literackich, poznawczych, wychowawczych;
- obszerności czytanek jako podstawowych tekstów dla ćwiczenia umiejętności czytania;
- integrowania wszystkich rodzajów ćwiczeń językowych w jednym podręczniku, czy funkcjonowania podręczników profilowanych jako typowa czytanką, czy też jako podręcznik umożliwiający przyswajanie przez uczniów wiadomości gramatycznych i ortograficznych oraz związanych z nimi umiejętności;
- zamieszczania pod tekstami czytanek i wierszy różnorodnych poleceń dla uczniów oraz liczby tych poleceń.

Podczas przeprowadzonego sondażu, wśród nauczycieli zarysowały się tak podobieństwa jak i różnice w rozmaitych kwestiach. Większość badanych (około 80%) uważa, że podręczniki o znacznej objętości nie są najbardziej funkcjonalne. Ilość lekcji języka polskiego w klasie drugiej i trzeciej nie pozwala korzystać z wielu zamieszczonych tekstów. Uczniowie tych klas nie mogą pracować tylko z podręcznikiem. Konieczne jest przecież czytanie i omawianie lektur, sięganie do czasopism dziecięcych. Dzieci piszą na lekcjach dłuższe wypowiedzi związane ze swymi przeżyciami (opowiadania, opisy, listy), muszą ćwiczyć pisanie z pamięci, ze słuchu, kształtne pismo. Na lekcjach doskonalią też umiejętność ustnego wypowiedzenia się, a podstawą ćwiczeń nie może być tylko czytanką. W efekcie wielu tekstów nie opracowuje się na lekcjach, nie są one czytane w domu przez uczniów, a rodzice nieświadomi metodyki nauczania języka polskiego w klasach niższych wyrażają zdziwienie, że tylu tekstów z podręczników nauczyciel nie „przerabia”. Zaniepokojenie rodziców budzi również fakt, że nie są przez nauczycieli i uczniów realizowane wszystkie ćwiczenia zamieszczone pod czytankami, bądź w tzw. ćwiczeniach do języka polskiego dla klasy drugiej czy trzeciej (dotyczy to głównie ćwiczeń wymagających pracy pisemnej uczniów). Szczegółowe badania mogą ukazać faktyczny stan rzeczy w tych kwestiach, a wynikające z tych badań wnioski mogą być spożytkowane przez autorów podręczników do języka polskiego dla klas niższych.

Dobór czytanek i wierszy jest rozmaicie komentowany przez nauczycieli. Z pewnością duży wpływ wywiera tu własny gust literacki i upodobania czytelnice. Zdecydowana większość respondentów (około 90 %) uważa, że zamieszczone w czytankach utwory nie powinny być zbyt obszerne z uwagi na to, że są one materiałem do ćwiczeń w czytaniu głośnym i cichym. Dzieci odczuwają większą satysfakcję, gdy mogą „ładnie nauczyć się czytać” całej czytanki, niż ciągle tylko wybranych urywków z długiego (dwu czy trzystronicowego) tekstu. Teksty, choć niezbyt obszerne, muszą jednak sprzyjać kształceniu umiejętności czytania krytycznego i twórczego¹⁴, o czym decydują głównie ich walory literackie.

Wielu nauczycieli (choć zdania są tu podzielone) uważa, że podręczniki nie mogą w zbyt dużej mierze sugerować im prowadzenia takich, a nie innych ćwiczeń, ponieważ ogranicza to inwencję własną nauczyciela. Warto by zbadać, jaki pogląd w tym względzie dominuje wśród nauczycieli klas niższych i zastanowić się, w jakiej formie autor danego podręcznika winien komunikować swoją wizję rozwiązań metodycznych nauczycielowi.

2. Poznanie stosunku uczniów i ich rodziców do podręczników dla klas niższych z języka polskiego.

Podręcznik, z którego korzystają uczniowie, wybiera dla nich nauczyciel kierując się przede wszystkim własną opinią o nim. Jednak wybierając zestaw podręczników winien on mieć na uwadze także stosunek uczniów do podręcznika, a także zdanie rodziców na ten temat. Warto więc podjąć badania empiryczne w różnych środowiskach, by przekonać się, czy dzieci miast i wsi wybiorą te same podręczniki oraz jakie czynniki będą decydowały o wyborze tego, a nie innego podręcznika. Warto też poznać dominujące wśród rodziców uczniów stanowisko prezentując im różne podręczniki i wyjaśniając, na czym polega ich specyfika. Można przypuszczać, że uczniowie będą chętniej korzystali z podręczników aprobowanych przez nich samych i ich rodziców. Wpływ na decyzje rodziców mogą też mieć względy praktyczne (cena książki, możliwość korzystania z tych samych podręczników przez następne dzieci w rodzinach wielodzietnych, obciążenie toru uczenia).

3. Poznanie znaczenia wybranych podręczników dla realizacji treści programowych z języka polskiego w klasach niższych.

Wiadomym jest, że o efektywności nauczania decyduje głównie sposób pracy nauczyciela. Nie można jednak nie doceniać roli podręcznika w procesie dydaktyczno-wychowawczym. Z tego też względu przydatne z pewnością okażą się badania, które pozwolą ukazać znaczenie funkcjonujących podręczników dla przyswajania przez uczniów klas niższych wiadomości o języku, kształcenia umiejętności językowych przewidzianych programem nauczania. Interesujące wydają się tu poczynania eksperymentalne w sytuacji, gdy ten sam nauczyciel

będzie stosował w równoległej klasie (o zbliżonym poziomie uczniów) różne podręczniki. Szczegółowych problemów wyłoni się tu wiele.

4. Zaznajomienie się z metodyką pracy nauczycieli klas niższych z podręcznikiem do języka polskiego.

Sposób pracy z tym samym podręcznikiem może być rozmaity. Ciekawie więc może, jak z tym samym podręcznikiem pracują różni nauczyciele na lekcjach, jak go wykorzystują w pracy domowej uczniów młodszych. Zagadnienie jest frapujące szczególnie dla studentów studiów stacjonarnych kierunku nauczania początkowego i młodszych nauczycieli, którzy dopiero zaczynają kształtować swą osobowość zawodową w różnych zakresach. Obserwacje lekcji, ich porównywanie, analizowanie, refleksje i wnioski mogą stać się jednym z istotnych czynników dla krystalizowania własnego stanowiska, rozwijania własnej inwencji dotyczącej sposobu pracy z podręcznikiem na lekcji języka polskiego w klasach niższych. Szukać tu można odpowiedzi na pytania:

- Jak opracowywać czytanekę, a jak wiersz?
- Jak wykorzystywać teksty literackie do kształcenia techniki czytania?
- Jakie miejsce na lekcjach języka polskiego winny zajmować ćwiczenia gramatyczne i ortograficzne proponowane przez poszczególne podręczniki?
- Które z ćwiczeń wskazanych w podręczniku mają uczniowie wykonywać w klasie, a które w domu?
- W jakiej mierze nauczyciel musi służyć uczniom młodszym radą i pomocą w wykonywaniu ćwiczeń z podręcznika?

Można by tutaj postawić jeszcze wiele innych pytań.

5. Szukanie odpowiedzi na pytanie, w jakiej mierze podręczniki do języka polskiego dla klas niższych sprzyjają kształceniu twórczych zachowań werbalnych uczniów młodszych.

Teksty, towarzyszące im ilustracje, obrazki, historyjki obrazkowe zamieszczone w podręcznikach mogą być doskonałym materiałem dla wyzwania różnej aktywności werbalnej uczniów młodszych.¹⁵ Inscenizacje, improwizacje, twórcze opowiadania uczniów, próby własnej twórczości poetyckiej to przejawy tej właśnie aktywności.

Na postawione tu pytanie można szukać odpowiedzi posługując się różnymi metodami i technikami badań pedagogicznych. W zależności od potrzeb i możliwości badawczych przydatny tu będzie tak sondaż diagnostyczny, jak i obserwacja, eksperyment pedagogiczny, analiza wytworów dziecięcych, które zostały zarejestrowane na piśmie czy taśmie magnetofonowej, a może i magnetowidowej.

Zasygnalizowana problematyka badawcza związana z podręcznikami do języka polskiego dla klas niższych nie wyczerpuje wszystkich możliwych treści, które mogą zainteresować studentów kierunku nauczania początkowego jak i

pracowników naukowych. Różne cele mogą wpływać na formułowanie pytań badawczych i potrzebę weryfikacji określonych hipotez. Można przypuszczać, że badania podjęte w zakresie określonego tu przedmiotu okażą się pożyteczne dla efektywnego kształcenia polonistycznego uczniów młodszych w różnych jego płaszczyznach.

PRZYPISY

- ¹ W.D. Wall: *Twórcze wychowanie w okresie dzieciństwa*, PWN Warszawa 1986.
- ² *Op.cit.*, s. 256.
- ³ W. Okoń: *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, PWN Warszawa 1987.
- ⁴ *Op.cit.*, s. 116.
- ⁵ T. Wróbel: *Współczesne tendencje w nauczaniu początkowym*, PWN Warszawa 1979.
- ⁶ *Op.cit.*, s. 352.
- ⁷ M. Lelonek: *Środki dydaktyczne*, W: *Praca nauczyciela i ucznia w klasach 1-3*. Red., red. M. Lelonek, T. Wróbel. WSiP Warszawa 1990.
- ⁸ W. Badalska: *Rośniemy razem. Wypisy dla klasy II*, WSiP Warszawa 1993.
- ⁹ H. Dobrowolska: *Podajmy sobie ręce*, Podręcznik do kształcenia literackiego dla klasy trzeciej, WSP Warszawa 1993.
- ¹⁰ M. Bober-Pełzowska. Współpraca: H. Małkowska-Zegadło. *Język polski. Klasa 2. Semestr I. Chodźmy razem*. Wydawnictwo JUKA Łódź 1993.
- ¹¹ H. Małkowska-Zegadło. Współpraca: M. Bober-Pełzowska. *Język polski. Klasa 3. Semestr II. Całoroczna podróż*. Wydawnictwo JUKA Łódź 1993.
- ¹² W. Gawdzik: *Nasza mowa - Nasz Świat*. Podręcznik dla klasy trzeciej szkoły podstawowej WSiP Warszawa 1993.
- ¹³ T. Wróbel: *Ćwiczenia w pisaniu. Klasa 2*, WSiP Warszawa 1993.
- ¹⁴ E. Malmquist: *Nauka czytania w szkole podstawowej*, WSiP Warszawa 1982.
- ¹⁵ K. Lenartowska, W. Świętek: *Inspirowanie wypowiedzi pisemnych w klasach I-III*, WSiP Warszawa 1989.